

ИННОВАЦИЯ ВА ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ ВА МАЗМУНИ

**Қорабоев Шухратжон Ахмаджонович, НамМПИ катта ўқитувчиси,
Бабаева Наргиза Музаффаровна, Қўқон давлат Педагогика институти
доценти, и.ф.н.,**

Аннотация: Мақолада инновация ва инновацион салоҳият тушунчалари баён этилган. Муаллифлар томонидан хорижий олимларининг “инновация” атамаси туркумлаштирилган. Мақоланинг иккинчи ярмида республикамиз корхоналарининг инновацион салоҳиятини ривожлантириш учун давлат томонидан амалга оширилаётган чора-тадбирлар ва инновацион сиёсат жараёнлари муҳокама этилган.

Аннотация: В статье изложены понятия инновация и инновационный потенциал. Авторами классифицирован термин «инновация» зарубежных ученых. Во второй половине статьи обсуждены процессы инновационной политики и мер, реализуемых государством для развития инновационного потенциала предприятий нашей республики.

Abstract: The article describes the concepts of innovation and innovation potential. The authors classify the term "innovation" of foreign scientists. In the second half of the article, the processes of innovation policy and measures implemented by the state to develop the innovative potential of enterprises of our republic were discussed.

Калим сўзлар: инновация, илм-фан, инновацион салоҳият, давлат сиёсати, янги зоя, инновация жараёнлари.

Кириш

Ривожланган мамлакатларнинг тажрибасига кўра, жамиятни юксалтиришнинг асоси иқтисодийни модернизация қилишга боғлиқдир. Модернизация жараёни натижасида мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш барқарор ўсиш таъминланади. Мамлакатимиз саноат тармоқларини модернизациялаш яқин йилларда ва келгусида республикамизда ҳал қилинадиган энг устувор вазифалардан биридир. Ушбу устувор вазифани адо этиш саноат корхоналари олдига ишлаб чиқариш қувватларини янада ошириш, маҳсулот сифатини яхшилаш, бозор рақобатларига бардош бериш, ўз мижозларини кўпайтириш, шу асосда пировард натижада олинadиган фойдани янада кўпайтиришга имкон берувчи инновацион салоҳиятни юксалтириш ҳамда у билан шуғулланишни зарурат қилиб қўймоқда.

Иқтисодийни модернизациялашда корхоналарнинг инновацион салоҳиятини бошқариш ва кескин рақобат шароитида ҳар бир корхонанинг муваффақиятли фаолият юритиши, жамоаси, ходимларнинг малакаси, билими, тажрибаси ҳамда ташаббускорлигига боғлиқ. Корхоналарнинг инновацион салоҳиятини бошқариш бу ва бошқа сифатларни қарор топтириш ҳамда ривожлантиришга бошқарувни такомиллаштириш ҳисобига эришилади.

Биринчи Президентимиз И.А. Каримов таъкидлаганларидек: “Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш техник ва технологик қайта жиҳозлаш, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини жадал янгилаш биз учун энг муҳим устувор вазифа сифатида изчил давом эттирилмоқда” [1].

Бу ўринда Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг “...иқтисодиётимизнинг асосий тармоқларини модернизация қилиш ва техник янгилашиш, мамлакатимизнинг янги марраларни эгаллаши учун кучли туртки берадиган ва жаҳон бозорида рақобатбардошлигини таъминлайдиган замонавий инновация технологияларни амалга ошириши лозим”[2], - деб айтган фикрларини эслаш ўринли деб ҳисоблаймиз. Инновацион фаолият ва унинг муҳитини ривожлантириш, ҳозирги кунда мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви ҳамда сифатли, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни таъминлаб беришда муҳим аҳамият касб этади.

Шу маънода, Ўзбекистон Республикасида инновацион муҳитни ривожлантириш, ишлаб чиқариш корхоналарида бозор ўзгаришларини ҳисобга олган ҳолда ушбу фаолиятни ташкил этиш масалаларига қаратилган ислохотларни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Чунки ҳозирги глобаллашув жараёнида мамлакатда мавжуд йирик ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятининг узвийлигини таъминлаш, уларда инновацион фаолиятини ривожлантириш ва хорижий ишлаб чиқарувчилар билан маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш талаб этилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

«Инновацион салоҳият» атамаси негизида, кўриниб турибдики, авваламбор, «инновация» сўзи, ушбу сўз негизининг ўзида эса, «новация» сўзи ётади. Ўзбек тили луғатига бу сўзлар хорижий тиллардан кириб келган. Чунончи, инглизча «innovation», русчасига «инновация» сўзи луғатларда «нововедение», «новаторство» сифатида талқин этилган Рус тилида берилган талқинга кўра бу сўз ўзбек тилига «янгилик киритиш», «янги усул», «киритилган янгилик» каби маъноларда таржима қилинган ва изоҳланган. Ўзбек тили изоҳли луғатида «Инновация» атамасига – техника ва технологиянинг янги турлари (авлодлари)ни жорий этиш мақсадида иқтисодиётдан сарфланган маблағлар тушунчаси сифатида келтирилган [3]. «Новация», лотинча «novation» сўзи рус тилидаги луғатларда «изменение», «обновление», ўзбек тили луғатларида эса «ўзгариш», «янгилашиш» маъносида талқин этилган.

«Инновация» атамаси махсус луғат ва адабиётларда ҳам турлича таърифланган ҳамда изоҳланган. Хусусан, рус тилида чоп этилган «Большой бухгалтерский словарь»да инновация атамасига 1) «техника ва технология авлодини алмаштиришни таъминлаш мақсадида иқтисодиётга маблағ киритиш; 2) «илмий-техник ютуқлари натижаси ҳисобланган янги техника ва технология» мазмунларида таъриф берилган[4].

«Инновация» моҳиятан мураккаб ва кўп қиррали масала бўлиб, бу иқтисодчи олимлар ёндашувидаги фарқлар билан ҳам изоҳланади.

Рус олими В.А. Макаренко таҳрири остида нашр этилган замонавий тушунча ва атамалар луғатида «инновация» атамасига кенгроқ таъриф берилган.

Ушбу луғатда “инновация” атамаси куйидаги мазмунда баён қилинган: “инновация”:

- техника ва технология авлоди алмашинувини таъминлаш мақсадида иқтисодиётга маблағ йўналтириш;
- фан-техника тараққиётининг масъули бўлган янги техника, технологиядан фойдаланиш;
- янги ғояларни ишлаб чиқиш, синтезлаш, янги назария ва моделларни яратиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш;
- индивидуал тусдаги, такрорланмас, сиёсий дастурларни амалга ошириш[5].

Адабиётларда инновация атамасига «янгилаштиришга қилинган инвестиция», «янги жараён, маҳсулот, хизматларни амалий ўзлаштириш натижаси», «янги техника ёки технологияга», меҳнатни ташкил қилишга, хизмат кўрсатишга, бошқарувга ва бошқа мақсадларга киритилган изохлар тариқасида ҳам берилган. Шунингдек, инновацияга янгиликни яратиш, ўзлаштириш ва тарқатиш жараёнлари, бу жараёнларни ўзида мужассамлаштирувчи фаолият сифатида ҳам таърифлар берилган [6].

Тадқиқот методологияси

Бу жараёнда янги ишланманинг вужудга келиши учун яратувчан, қизиқарли ва ижодкор ғоянинг ўзи етарли бўлмасдан, балки уни амалга ошириш учун муайян вақт ҳам талаб этилади. Барча яратилаётган янги маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқаришга кенг жорий этиш давригача етиб келмаслигининг бир қанча сабаблари мавжуд бўлиб, бунда ушбу жараённи ташкил этиш бўйича малака ва билимларнинг етарли эмаслиги, молиявий манбалар билан узлуксиз таъминлаш борасида муаммоларнинг юзага келиши кабилар нисбатан кўп учрайдиган сабаблар сифатида келтирилади. Инновацион жараён кўп сонли мутахассисларнинг меҳнати ва ҳаракатларини бирлаштирувчи жараён бўлиши билан бирга, ушбу мутахассислар жамоасини биргаликдаги фаолиятининг бутун даври давомида (ғоянинг вужудга келишидан то янги маҳсулотнинг оммавий ишлаб чиқариш босқичигача) молиявий ва моддий ресурслар билан таъминлашни талаб этади.

Инновацион назарияни асосий ривожланиш босқичи В.Зомбрет, В.Митчерхил, Й.Шумпетер тадқиқотларига тўғри келган. Инновациялар назариясининг шаклланиши ва ривожланишига, дастлаб, австриялик иқтисодчи олим Й.Шумпетернинг ҳиссаси катта бўлган. У инновацион конъюнктура силжишлари манбаларини таҳлил қилиш натижасида, ишлаб чиқаришнинг янги омилларини ажратди ва уларга куйидагиларни киритди[7]:

- янги хусусиятларга эга маҳсулотни ишлаб чиқариш;
- янги илмий кашфиёт ёки тижоратлаштириш усулига асосланган ишлаб чиқаришнинг янги услубини жорий этиш;
- саноатнинг мазкур тармоғида тақдим этилмаган, янги савдо бозорларини ўзлаштириш;
- хомашёнинг янги манбасидан фойдаланиш;
- ишлаб чиқаришни тегишли тарзда қайта ташкил этилишини амалга ошириш, монополликни таъминлаш.

Таҳлил ва натижалар

Й.Шумпетер томонидан XX асрда инновация тушунчаси истеъмол товарларининг янги турлари ишлаб чиқариш ва техник воситалар, бозорлар ташкилий шакллари саноатга татбиқ этиш ва улардан фойдаланиш мақсадидаги ўзгариш сифатида талқин этган ҳолда киритилган.

Инновациянинг ушбу таърифи ва Й.Шумпетернинг ишлаб чиқариш омилларининг янги комбинациялари тўғрисидаги концепцияси инновациялар назариясига иккита энг кўп тарқалган ёндашувдан бирининг асосини ташкил этади. Биринчи ёндашув – янги омиллар тўғрисидаги тушунчага асосланган, иккинчи ёндашув – янги маҳсулот ёки технологияга асосланган.

Дунё иқтисодчи олимлари «инновация» атамасига таъриф беришда, турлича ёндашувларни амалга оширганлар. Улар «инновация»га ўзаро фарқли равишда инновацияларни яралиш, ривожланиш каби таърифлар билан бойитганлар. Масалан, биринчи ёндашув олимларидан бири Х.Бернет: «Инновация – яратиладиган янгилик ҳар қандай ғоя, фаолият ёки моддий натижа» бўлиши мумкин деган маънода таъриф берган бўлса, П.Ф. Друкер эса «инновация – янги бизнеснинг бир тури» сифатида деб қайд этган. Иккинчи ёндашув олимлари биринчи ёндашув олимларидан фарқли равишда асосий эътиборни ишлаб чиқаришга қаратганлар. Умуман, жаҳонда кўзга кўринган иқтисодчи олимлари «инновация»га таърифларни турлича бериб, бир-бирларининг фикрини тўлдириб борганлар.

«Инновация» тушунчасини тушунишга бўлган иккинчи ёндашув ишлаб чиқаришда муайян турдаги техника-технология ва бошқа янги маҳсулотлардан фойдаланишга асосланади. Ушбу ёндашув тарафдорлари бўлган айрим олимлар ишлаб чиқариш фаолиятининг инновацион ва илмий техник жиҳатларини тенг билади. Дунё иқтисодчи олимларнинг ёндашувлари шартли равишда классификацияларга ажратилиб қўйидаги жадвалда берилган.

Жадвал

Янги омиллар тўғрисидаги дунё иқтисодчи олимларининг ёндашув классификацияси [6, 7, 8, 9]

“Инновация”га берган таърифлари	Иккинчи ёндашув	Нативавий ёндашув
Мавжуд шакллардан янги сифат жиҳати билан фарқ қилувчи ҳар қандай ғоя, фаолият ёки моддий натижа (Барнет Х.)	Инновация деганда янги ёки анча такомиллаштирилган ишлаб чиқариш жараёнларини жорий этиш тушунилади (Харман А.)	Индивид томонидан янги сифатида қабул қилинадиган ғоя, амалиёт ёки маҳсулот (Моисеева Н.К. Анискин Ю.П.)
Бошланғич ҳолатдан янги ҳолатга ўтиш йўли билан хўжалик ички тузилмасида содир бўлган ҳар қандай ўзгариш (Ла Пеъерре П.Т.)	Айрим корхоналар хўжаликларидида янги ёки такомиллаштирилган эски жараёнлар ва маҳсулотларнинг пайдо бўлиши (Джонсон Р.)	Жаҳон бозорида рақобатдош бўладиган маҳсулот, замонавий технологияларни ишлаб чиқиш, яратиш ва тарқатишга йўналтирилган ижодий фаолият натижаси (Киперман Г.Я.)
Ижодий ғоянинг ривожланиши ва уни тайёр маҳсулот, жараён ёки тизимга айланиши (Витфилд П.)	Ғоя ва кашфиётларни амалий қўллаш орқали ўз хусусиятлари бўйича яхшироқ маҳсулот ва технология яратишига олиб келадиган жамият – техник – иқтисодий жараён (Саито Б.)	
Корхонанинг тизим сифатида фаолият юритишининг мақсадли ўзгариши (Водачек Л. Водачкова)	Харажатларни тежовчи ёки унга шароит яратувчи ҳар қандай янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот,	Муайян жамият эҳтиёжларини қондирадиган ва бир қатор самара (иқтисодий, фан-техника, ижтимо-

О.)	хизмат, технология ва ҳоказо (Лемерль П.)	ий ва ҳоказо) берадиган, принципиал янги ёки такомиллаштирилган яратиш ва ўзлаштиришнинг якуний натижаси (Соколов Д., Титов А. Шабанова М.)
Тадбиркорларнинг шундай воситасики, унинг ёрдамида ҳар қандай ўзгариш янги бизнес тури ёки хизматни амалга ошириш имконияти сифатида қўлланилади (Друкер П.Ф.)	Кашфиёт ёки ғояга иқтисодий мазмун берувчи жараён (Брайтон Т.)	
Ташкилот ёки унинг бевосита атроф-муҳитига нисбатан бирор янгиликни жорий этиш (Найт К.)	Бозорда янги ва яхшиланган саноат жараёнлари ва ускуналари пайдо бўлишига олиб келадиган техник, ишлаб чиқариш ва тижорат тадбирлари йиғиндиси (Никсон Ф.)	

Мамлакатимизда инновациянинг мазмунига таъриф беришда, бир томондан унинг мақсади ижтимоий эҳтиёжларни қондиришдан иборатлиги, иккинчи томондан эса, ундан фойдаланиш муайян иқтисодий самарага эришиш имконини берадиган восита ҳисобланишидан келиб чиқиш лозим.

Инновацияларнинг корхона фаолиятидаги ролини аниқлаш учун уларни жорий этишнинг объектив зарурлигини кўриб чиқиш лозим:

Биринчидан, инновацияларни яратиш ва улардан фойдаланиш, бир томондан, товар ишлаб чиқарувчиларнинг рақобат кураши билан шартланган, иккинчи томондан эса рақобатбардошлигини оширишнинг ҳал қилувчи омили ҳисобланади.

Иккинчидан, инновацияларни ўзлаштириш бозордаги вақтинчалик монополияни қўлга киритиш орқали кўшимча фойда олиш имкониятига эга бўлишдир. Учинчидан, радикал инновациялар корхона унга таянган ҳолда етакчи корпорацияга айланиши мумкин бўлган ягона восита ҳисобланади.

Иқтисодиётда, техникада ва бошқа соҳаларда эришилган ютуқларни, янгиликларни ҳаётга жорий этилиши лозим. Лекин ҳар қандай ғоя ҳам илмий ишланмалар дастури ёки янгилик деб ҳисобга олинмайди. АҚШ ва Англия иқтисодчи олимларининг баҳосига кўра, 10 фоиздан 30 фоизгача ғоя ихтиро деб тан олинishi ва улардан 0,5 фоиздан 3,5 фоизгачаи ўзини оқлаши мумкин экан. Баъзи бир АҚШ корхоналари маълумотларига кўра, саноат корхоналарида битта буюмни бозорда муваффақиятли реализация қилиниши ва ўзини оқлаши учун ўртача 70 та ғоя зарур экан. 170 та корхонада олиб борилган бошқа илмий тадқиқотлар ишланмаларининг бошланғич босқичида унинг техник ютуғи ўртача 71 фоизини ташкил этиши кўрсатган.

Инновация хўжалик юритиш субъектларини модернизация қилишга катта таъсир кўрсатмоқда. Самарали инновацион фаолият нафақат ишлаб чиқариш стратегияси, балки мамлакатда фаолият юритаётган корхоналарнинг иқтисодий, инновацион салоҳиятни кучайтиришни ҳам белгилайди.

Республикаимизда фаолият юритаётган корхоналар иқтисодий ривожланишининг сўнгги босқичларида инновацион салоҳиятни жадал суръатларда ривожланишига катта эътибор қаратилмоқда. Бу борада И.А. Каримовнинг 2008 йилдаги «Ишлаб чиқаришга инновацион лойиҳалар ва

технологияларни жориш этишни рағбатлантиришнинг кўшимча чоралари» ПҚ – 916 сонли қарори муҳим аҳамият касб этади.

Инновацион салоҳият тушунчаси иқтисодиёт фанида ХХ асрнинг сўнгги йилларида пайдо бўлган. «Инновацион салоҳият» мамлакатнинг техника ва технологияси янгиланиши, унда фан-техника ривожланиши даражасини, диверсификация сиёсатининг кучайишини англатади. «Инновацион салоҳият» – ўз ичига инновацион фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган моддий, молиявий ақлий, ахборот, фан-техника ресурсларни олувчи турли хилдаги мажмуадир. Баъзи иқтисодчи олимлар инновацион салоҳиятни иқтисодий салоҳиятдан юқори кўйишади. Бунда улар фан-техника даражасига кўпроқ эътибор қаратдилар[9].

Ривожланаётган мамлакатларда инновацион салоҳиятни кучайтириш катта ҳажмдаги инвестицияни тўғридан-тўғри жалб этишни талаб қилади. Ҳозирги вақтда ривожланган мамлакатлар янги техника ва технологияларни яратишга, янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)нинг деярли 5-7 фоизини сарфламоқда. Самарали инновацион фаолият нафақат ишлаб чиқариш стратегияси, балки мамлакатда фаолият юритаётган корхоналарнинг иқтисодий, инновацион салоҳиятни кучайтиришни ҳам белгилайди.

Мамлакатимизда ҳам ҳозирга кунда давлат инновация сиёсати юритилмоқда. Давлат инновация сиёсати инновация фаолиятини ривожлантириш ва рағбатлантиришга йўналтирилган ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг таркибий қисми ҳисобланади, иқтисодиётда илмий ишланмалар, тажриба лойиҳа ишлари ёки бошқа фан-техника ютуқлари татбиқ этилаётган инновация фаолияти деганда янги ёки такомиллаштирилган технологик жараён тушунилади. У маҳаллий маҳсулотнинг рақобатбардошлигини ошириш, барқарор иқтисодий ўсиш, аҳолининг яшаш шароитини яхшилаш, мамлакатнинг мудофаа, технологик ва экологик хавфсизлигини таъминлаш учун инновация фаолияти устуворлигининг тан олиниши учун шакллантирилади ва амалга оширилади.

Айнан давлат инновация сиёсати жараёнларига куйидагиларни киритишимиз мумкин: маҳаллий маҳсулотнинг рақобатбардошлигини таъминловчи инновация фаолияти учун иқтисодий, ҳуқуқий ва ташкилий шарт-шароитларни яратиш, фан-техника натижаларидан самарали фойдаланиш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш масалаларини ҳал қилиш; фан-техника салоҳиятини ривожлантириш, оқилона жойлаштириш ва самарали фойдаланиш, унинг тузилмасини шакллантириш; фан ва техниканинг мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш, муҳим ижтимоий вазифаларни тадқиқ этиш, моддий ишлаб чиқариш соҳасида илғор тузилмавий ўзгаришларни таъминлашдаги ҳиссасини ҳамда унинг самарадорлик ва рақобатбардошлик хусусиятини оширишдир.

Хулоса ва таклифлар

Фикримизча, «инновация» яратилган янги ғоя, ишлаб чиқаришга тақдим этилган янги технология ва ишлаб чиқарилган янги маҳсулот, бошқарув тизимидаги янгича усул, умуман, барча соҳалардаги янгича такрорланмаган

ёндашув. Шунингдек, инновация, инновацион жараённинг натижаси ҳисобланади, бунда ихтироларни кашф қилиш (ғояларни ишлаб чиқариш), жорий этиш ва саноат корхонасининг инновацион фаолияти давомида амалда фойдаланиш бўйича меҳнат жараёнларининг йиғиндисини тушуниш лозим.

Инновация сиёсатининг асослари мамлакатдаги реал ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазиятга мос қонунчилик далолатномалари тўпламини қабул қилишдан бошланади, унда бошқарув субъектлари ва объектлари, унинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва масъуллиги белгилаб қўйилади. Инновация фаолиятининг давлат томонидан бошқарилишининг ташкилий механизми барча бевосита ва билвосита манфаатдор томонлар фикрларининг ҳисобга олиниши ва бир вақтнинг ўзида инновацияларни рағбатлантириш бўйича келишилган ҳолда чора-тадбирлар қабул қилиш учун шарт-шароитлар яратишни таъминлаши керак. Инновация сиёсатининг субъектлари давлат ҳокимияти, давлат корхоналари ва ташкилотлар, мустақил хўжалик юритувчи тузилмалар, ижтимоий ташкилотлар, илмий ходимлар ва инноваторларнинг ўзлари ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. // Халқ сўзи, 2011 йил 22 январь.

2. Каримов И.А. Модернизация қилиш ва янгилашни давом эттириш – давр талаби. 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. // Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль.

3. Ўзбек тилининг изохли луғати 2-китоб. – Т.: 2006.

4. Большой бухгалтерский словарь. Под редакцией А.Н. Азрилияна. – М.: «Институт новой экономики, 1999.

5. Макаренко В.А. Современный словарь. В 2 т. – М. 2000.

6. Йўлдошев Н.Қ., Мирсаидова Ш.А., Голдман Й.Д. Инновацион менежмент. Дарслик – Т.: ТДИУ, 2011.

7. Камилжанов Б.И. Инновациявий менежмент услубларини такомиллаштириш Т.: Фан, 2007.

8. Гусаков М. Формирование потенциала инновационного развития // Экономист. 2009 г.

9. Зайнутдинов Ш.Н. Инновацион салоҳиятни ошириш стратегияси // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журналы. № 1, 2011 йил сентябрь.